एतान्यौषधजातानि धूपितानि महेश्वर ! ।
निघ्नन्ति रोगजातानि दृष्टमिन्द्राग्निर्यथा ॥"
इति गारुडे १६६ अध्यायः ॥

(यथा,—
"पुरध्यामवचासर्ज्जनिम्बार्कागुरुदारुभिः ।
सर्व्वज्वरहरो धूपः कार्य्योऽयमपराजितः ॥"
इति वैद्यकचक्रपाणिसंग्रहे ज्वराधिकारे ॥)
षड्ङ्गधूपो यथा,—
"गुग्गुलुगुरुउशीरशर्करामधुचन्दनैः ।
धूपयेदाज्यसंमिश्रैर्नीचैर्देवस्य देशिकः ॥"
अन्यच्च ।
"सिताज्यमधुसंमिश्रं गुग्गुलुगुरुचन्दनम् ।
षड्ङ्गधूपमेतत्तु सर्व्वदेवप्रियं सदा ॥"
दशाङ्गो यथा,—
"रोमरोगहरोरोगदकेशाः
सुरतरुअतुलसुपत्रविशेषाः ।
वल्लविवर्ज्जितवारिजसुद्रा
धूपवर्त्तिरिह सुन्दरि ! भद्रा ॥"
अन्यच्च ।
"मधु सुखं घृतं गन्धो गुग्गुलागुरुशैलजम् ।
सरलं चिञ्चिड्डार्थं दशाङ्गो धूप उच्यते ॥"
षोड़शाङ्गो यथा,—
"गुग्गुलुं सरलं दारु पत्रं मलयसम्भवम् ।
ह्रीवेरमगुरुं कुष्ठं गुड़ं सर्व्वरसं घनम् ॥
हरीतकीं नखीं लाक्षां जटामांसीञ्च शैलजम् ।
षोड़शाङ्गं विदुर्धूपं देवे पित्रोश्च कर्म्मणि ॥"
इति तन्त्रसारः ॥ * ॥
केशवार्च्चायां षोड़शाङ्गधूपो यथा,—
"सुखकं गुग्गुलुः कुष्ठं कर्पूरं मलयोद्भवम् ।
देवदारु जटामांसी जातीकोषञ्च वालकम् ॥
सरा मांसी त्वगुरुकं त्वगुशीरञ्च केशरम् ।
एला तथा तेजपत्रं सर्व्वमेतद्घृतान्वितम् ॥
धूपोऽयं षोड़शाङ्गः स्याद्गोविन्दप्रीतिकारकः ॥"
द्वादशाङ्गो यथा,—
"गुग्गुलुचन्दनं पत्रं कुष्ठागुरु कुङ्कुमम् ।
जातीकोषञ्च कर्पूरं जटामांसी च वालकम् ।
त्वगुशीरञ्च धूपोऽसौ द्वादशाङ्गः प्रकीर्त्तितः ॥"
दशाङ्गो यथा,—
"कर्पूरं कुष्ठमगुरु गुग्गुलुर्मलयोद्भवम् ।
केशरं वालकं पत्रं त्वग्जातीकोषसुत्तमम् ॥
सर्व्वमेतद्घृतयुतं दशाङ्गो धूप ईरितः ॥"
अष्टाङ्गो यथा,—
"गुग्गुलुरगुरुकं तैलपर्णं मलयसम्भवम् ।
कर्पूरं वालकं कुष्ठं नूतनं कुङ्कुमं तथा ॥
अष्टाङ्गः कथितो धूपो गोविन्दप्रीतिदः शुभः ॥"
पञ्चाङ्गो यथा,—
"चन्दनं कुङ्कुमं नूतं कर्पूरं गुग्गुलोऽगुरु ।
धूपोऽयं घृतसंयुक्तः पञ्चाङ्गः सुखदायकः ॥"
सुकुन्दधूपे वर्ज्जनीयद्रव्यम् । यथा,—
"रैचवं ग्राम्यनिर्य्यासं पद्मकं धरणञ्च तु ।
वचा मधुरिका तैलं गन्धकाष्ठं वलम्बकम् ॥
गन्धकं टङ्कणं तालं हिङ्गुलञ्च मनःशिला ।
कल्लोलमुखरं दार्व्वी गन्धमाद्री रसाञ्जनम् ॥
अरुवर्गः शटी मेथी शिलाजिन्नन्दचन्दनम् ।
कुन्दुरु रेणुकं राजाजमोदा शतपुष्पिका ॥
हरिद्रा जीरकं दृष्टचोरञ्च रक्तचन्दनम् ।
कर्पूरकं मरुवकं यवानी यष्टिकन्तथा ॥
शैलजं धातकीपुष्पं नखी मोचरसादिकम् ।
सुकुन्दधूपे देवर्षे ! सर्व्वमेतद्विवर्ज्जयेत् ॥"
इति पाञ्चोत्तरखण्डम् ॥

धूपदानविधिर्यथा,—
"मध्यमानामिकाभ्यान्तु मध्यपर्व्वणि देशिकः ।
अङ्गुष्ठाग्रेण देवेशि ! धृत्वा धूपं निवेदयेत् ॥
धूपस्थानं समभ्यर्च्च्य तर्ज्जन्या वामयाकृष्टम् ।
धूपभाजनमञ्जेन प्रोक्षाभ्यर्च्च्य कृतायुना
उत्तीर्य्य दक्षिणपर्य्यन्तं घण्टां वामदिशि स्थिताम् ॥
वादयन् वामहस्तेन दक्षहस्तेन चार्पयेत् ॥"
इति तन्त्रसारः ॥

गन्धमाल्यमदत्त्वा धूपदाने दोषो यथा,—
"अदत्त्वा गन्धमाल्यानि यो मे धूपं प्रयच्छति ।
कूबजो जायते भूमे धातुधागो न संशयः ॥
वर्षाणि चैकविंशानि अवस्कारनिवारकः ।
तिष्ठतेऽत्र महाभागे ! एवमेतन्न संशयः ॥"
इति वराहपुराणम् ॥ * ॥

विघ्नघ्नधूपो यथा,—
"सक्तुः सर्व्वरसोपेतः सर्व्वथा रलवालुकैः ।
सुवर्णा तस्करतरोः कुसुमैरर्ज्जुनस्य तु ॥
धूपो वाचस्पते हन्ति विघ्नं स्थावरजङ्गमम् ।
न तत्र कीटा न विघ्नं न दर्द्दुरसरीसृपाः ॥
न लता कर्म्मलस्तत्र धूपोऽयं यत्र दह्यते ॥"*॥
सर्व्वनिर्म्मोचनधूपो यथा,—
"कार्पासास्थिसुजङ्गस्य यथा निर्म्मोचनं भवेत् ।
सर्व्वनिर्म्मोचनो धूपः प्रशस्तः सततं गृहे ॥"
इति मत्स्यपुराणे १६२ अध्यायः ॥

धूपनः, पुं, (धूपयति संमुखयति वह्निमिति । धूप+ल्युः ।) शालवृक्षनिर्य्यासः । धूना इति भाषा । तत्पर्य्यायः । शालवेष्टः २ सर्व्वरसः ३ वह्निवल्लभः ४ । इति शब्दमाला ॥ (यथा, मनुः । ७ । २१६ ।
"परीक्षिताः स्त्रियश्चैव जलजोदकधूपनैः ।
वेषाभरणसंगुप्ताः सुपेयुः सुसमाहिताः ॥"
क्ली, धूप+ल्युट् । धूपादिना सम्मुखकरणम् । यथा, महाभारते । १३ । ६६ । ७ ।
"समिदार्य्यार्थि समिधः कुशाः सुमनसस्तथा ।
वलयश्चाक्षताश्चाभिर्धूपनं दीपकर्म्म च ॥")

धूपवृक्षः, पुं, (धूपोत्पादको वृक्षः ।) सरलवृक्षः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (सरलशब्देऽस्य विवरणं ज्ञातव्यम् ॥)

धूपवृक्षकः, पुं, (धूपवृक्ष+स्वार्थे कन् ।) सरलवृक्षः । इति शब्दरत्नावली ॥

धूपागुरु, क्ली, (धूपाय सम्मुखकरणाय यदगुरु ।) राजागुरु । इति राजनिर्घण्टः ॥

धूपाङ्गः, पुं, (धूपस्याङ्गमङ्गं यस्य ।) श्रीवेष्टः । इति राजनिर्घण्टः ॥

धूपायितः, त्रि, (धूप्यते स्मेति । धूप सन्तापे+ "आयादय आयप्रयोगे वा ।" ३ । १ । ३१ । इति क्यः । ततः क्तः ।) सन्तप्तः । अध्यादिना आक्रान्तः । इत्यमरभरतौ ॥ दत्तधूपश्च यादि । यथा, तन्त्रप्रमोदे ।
"प्रदीपप्रदीपिते विविधधूपधूपायिते ॥"

धूपार्हः, क्ली, (धूपाय अर्ह्यते पूज्यते इति । अर्ह पूजायाम्+घञ् ।) लक्षागुरु । इति राजनिर्घण्टः ॥ धूपयोग्ये, त्रि ॥

धूपितः, त्रि, (धूप्यते स्मेति । धूप+क्तः ।) सन्तापितः । (यथा, हरिभक्तिविलासे ।
"ततो गन्धप्रविज्ञेन गृहीत्वा धूपितं बुधः ।
भगवन्तं नमस्कृत्य भक्त्या संप्रार्थयेदिदम् ॥")
अध्यादिना आक्रान्तः । इत्यमरभरतौ ॥ दत्तधूपः । यथा,—
"यवादिना दोहदधूपितो द्रुमः ।"
इति दशाशुर्वेदः ॥

धूमः, पुं, (धूनोति धूयते वा । धू न कम्पे+ "इषिधूधान्योति ।" उणां १ । १४४ । इति मक् ।) आर्द्रेन्धनप्रभवः । धूँया इति भाषा । तत्पर्य्यायः । भस्मः २ मरुद्वाहः ३ खतमालः ४ शिखिध्वजः ५ अग्निवाहः ६ तरी ७ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, रघुः । ७ । २६ ।
"हविःग्रसीपक्लवलाजगन्धी
पुण्यः क्रियानोरुदियाय धूमः ॥")
अस्य गुणः । वातपित्तश्लेष्मकारित्वम् । इति राजवल्लभः ॥ स च मेघाञ्जनयोर्जनकः ॥ (यथा, मेघदूते । ५ ।
"धूमज्योतिःसलिलमरुतां सन्निपातः क्व मेघः ॥"
भौमादिवृक्षतरपंक्तौ धूमकेतुः । यथा, मर्त्यः ।
"उल्कापाते च त्रिदिनं धूमे पञ्चदिनानि च ॥"
उद्गारवायुविशेषः । चौंया ढेँकुर इति भाषा ॥ यथा, आह्निकतत्त्वधृतवचनम् ।
"धूमोद्गारे तथा वान्ते क्षुरकर्म्मणि मैथुने ॥"
चिकित्साविशेषः । यथा,—
"श्वेता श्रीतिशती चैव हरितालं मनःशिला ।
गन्धाचागुरुपत्राद्या धूमो गर्द्भविरेचनम् ॥
शीरवं शिरसः शूलं पीनसार्द्धावभेदकौ ।
कर्णाक्षिशूलं कासञ्च हिक्काश्वासौ गलग्रहः ॥
दन्तदौर्ब्बल्यमास्रावः स्रोतोद्वाणाक्षिदोषकः ।
पूतिघ्राणास्यगन्धश्च दन्तशूलमरोचकः ॥
हनुमन्याग्रहः कण्डूः क्रिमयः प्राक्तुता सुखे
श्लेष्मप्रसेको वैस्वर्य्यं गलमुष्कुण्डिकाः ।
क्लान्तिं पिङ्गरत्वञ्च केशानां पतनन्तथा ।
चक्षुःश्वासतिन्द्रा च वृद्धेर्मोहोऽतिनिद्रता ।
धूमपानात् प्रशाम्यन्ति बलं भवति चाधिकम् ।
शिरोगरुकपाषाणानिन्द्रियाणां खरस्य च ॥"
"स्नाता सुखा यमुक्तिस्य कृत्वा दन्तान्
विधृष्य च ।
भावनाञ्जननिद्राणे चालवान् धूमपो भवेत् ॥
तथा वातकफाक्रान्तो न भवन्त्यनुजयुताः ।
रोगास्तस्य तु पेयाः स्युरपाकौषस्वरूपकः ॥